

ASUPRA UNUI MOZAIC DIN APULUM

La 19 decembrie 1797 controlorul salinei din Praid, pe nume Nesszelfeldi Koprziva Ferenc, adresa o scrisoare cunoscutului om de cultură Aranka György¹. Scrisoarea ni s-a păstrat (vezi Anexa) și prezintă un interes deosebit, deoarece cuprinde câteva informații cu caracter arheologic.

Semnatarul scrisorii nu este chiar necunoscut. Numele său, Koprziva (ortografiat uneori și Koporziva²), indică o ascendență slavă, probabil cehă sau croată; la acesta se adaugă predicatul nobiliar Nesszelfeldi, care treptat se substituie vechiului nume de familie³. La acea dată el era membru al Societății Transilvane pentru cultivarea limbii maghiare⁴, în cadrul căreia se bucura de aprecieri bune pentru cunoștințele sale din domeniul anticității clasice⁵. În 1783 a făcut o perieghetză arheologică, ale cărei rezultate le expune destul de sumar în scrisoarea amintită mai sus, la cererea membrilor acestei societăți.

Ca un amator harnic ce era, Nesszelfeldi Koprziva amestecă informații variate, vestigii arheologice și curiozități de altă natură, de valoare foarte inegală. Pe lângă o remarcă despre testamentul principelui Gabriel Bethlen⁶ apare și o descriere a zăcămintelor de sare de la Ocna Sibiului⁷ sau date despre un izvor de ape minerale de la Corund⁸. Expeditorul scrisorii mai menționează și tradiția orală despre „o pivniță veche” din Alba Iulia—Partoș (desigur medievală), descoperită probabil pe la începutul secolului al XVIII-lea⁹. Mai interesantă este povestirea excursiei făcute la Piatra Crai-

¹ Arh. St. Cluj-Napoca, colecția Mike Sándor, 1797 decembrie 19 (în continuare se va cita *M.S.*), 9 p. Ne-a fost semnalată de către Adrian Andrei Rusu (B. C. U. Cluj-Napoca), căruia îi adresăm și pe această cale mulțumirile noastre.

² Jancsó Elemér, *Az Erdélyi Magyar Nyelvvelő Társaság iratai*, Bukarest, Akadémiai Könyvkiadó, 1955, p. 273, 345, 351. Mulțumim cu această ocazie arhivistului principal Andrei Kiss pentru amabilitatea cu care ne-a ajutat la consultarea acestora și la întocmirea lucrării de față.

³ În actele de serviciu semnează Franciscus de Nesselfeld sau Franz von Nesselfeld (câteva exemple la Arh. St. Cluj-Napoca, fd. Tezaurariatul minier al Transilvaniei, 1787, nr. 3281, 3495, 3672, 4327, 4405, 5089). Cf. *Novum Calendarium ad annum MDCCXCIV in usum Magni Principatus Transsilvaniae et partium adnexarum*, Claudiopoli, Typis Martini Hochmeister, (1794), p. 132.

⁴ Jancsó Elemér, *op. cit.*, p. 221.

⁵ Idem, *op. cit.*, p. 351; *M.S.*, p. 1.

⁶ *M.S.*, p. 9.

⁷ *M.S.*, p. 8.

⁸ *M.S.*, p. 9.

⁹ *M.S.*, p. 9.

vii¹⁰, pe vârful numit „Piatra Caprei“ (*Ketskekö*)¹¹. Escaladând cu dificultate panta abruptă, controlorul din Praid observă pe culme urmele abia vizibile ale unui zid circular de piatră, sprijinit pe un perete de stîncă ce părea amenajat de mîna omului; diametrul fortificației depășea 14 metri¹². În zid a putut distinge două ambrazuri. Lipsa oricăror construcții l-a făcut pe Koprziva să creadă că apărătorii se vor fi refugiat la nevoie în peștera de sub cetate. Nu uită să amintească urmele încă identificabile ale unui drum vechi, acum impracticabil; de asemenea, menționează și spusele localnicilor, care afirmau că ar fi găsit pe acel deal obiecte și vase de cositor. Desigur, ceea ce au putut vedea Koprziva și însoțitorii săi erau rămășițele castrului regal medieval ridicat la Piatra Craivii și numit în documente „Cetatea Caprei“ (*Kechques castrum*)¹³; numele lui se vede că a fost păstrat un timp de colina pe care se înălța odinioară cetatea.

Dar cele mai importante vestigii semnalate sînt două mozaicuri antice aflate pe teritoriul orașului Alba Iulia. Acestea li se acordă de altfel cea mai mare atenție.

Koprziva relatează că, din săpături ocazionale, în anul 1783 a fost dezvelit un paviment cu mozaic, foarte deteriorat¹⁴. Nu i s-au putut determina nici dimensiunile, nici ornamentația. Se pare că era vorba despre rămășițele pardoselii a două încăperi distincte din aceeași clădire. În acest sens ne îndreaptă descoperirea într-o porțiune a unor resturi de mozaic policrom cu tesere mici (*opus vermiculatum*), iar în altă parte — a unui paviment realizat din cuburi mari de marmoră striată. Acesta din urmă se grupa în jurul unui mic bazin pătrat, avînd latura de cca. 2 metri și adînc de aproximativ 21 centimetri; bazinul era placat cu marmoră albăstruiie, iar pe fundul lui s-au putut distinge trei plăci rotunde de marmoră colorată (două verzi și una roșie), avînd diametrul de cca. 30 cm. Această construcție, căreia încă nu-i putem afla analogii în Dacia, trebuie să fi fost un *impluvium* din atriuul unei locuințe luxoase¹⁵. Într-o poziție neprecizată față de vestigiile menționate a fost detectată și o pardoseală realizată din mici cărămizi de formă poligonală¹⁶. Deosebit de importantă este precizarea că toate aceste vestigii au fost găsite nu în Partoș, ci lîngă „Cetatea Albă“ (*Fejérvár*), la cca. 150 de metri spre sud de zidul cetății¹⁷, adică pe locul unde în epoca romană s-a ridicat castrul legiunii a XIII-a Gemina și mai apoi *Municipium Septimium Apulense*¹⁸. Pînă în prezent, descoperirea din

¹⁰ Pentru numele de Krajova, sub care apare în sec. XVIII satul românesc Craiva din județul Alba, vezi Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, (București), Ed. Acad. R.S.R., (1967), vol. I, p. 172.

¹¹ *M.S.*, p. 1—2.

¹² Pentru unitățile de măsură folosite în scrisoare, cf. *Corpus iuris Hungarici*, 1872—1874. *évi törvényczikke*, Budapeșt, 1896, p. 249—250.

¹³ M. Macrea, Oct. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, București, Editura Meridiane, 1966, p. 45—46; Coriolan Suciu, *op. cit.*, vol. II, p. 349; Gh. Anghel, în *Alba Iulia 2000*, Alba Iulia, 1975, p. 124.

¹⁴ *M.S.*, p. 7.

¹⁵ E. Saglio, în *DA*, I, 1877, p. 532; Fiechter, în *RE*, IX, 2, [1916], 1212.

¹⁶ *M.S.*, p. 7.

¹⁷ *M.S.*, p. 6—7.

¹⁸ C. Daicoviciu, *TransAnt*, București, 1945, p. 128₄; idem, în *SCIV*, I, 2, 1950, p. 227, 228; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, Ed. științifică, 1969, p. 125, 127; Al. Popa, în *Alba Iulia 2000*, Alba Iulia, 1975, p. 39, 56.

1783 rămîne singura semnalare a unui mozaic policrom în această importantă așezare romană¹⁹.

Celălalt mozaic era mult mai bine conservat și a putut fi descris în condiții mai bune, deși tot sumar²⁰. Asupra acestuia ne vom opri mai pe larg.

Controlorul din Praid arată că în anul 1783, reparîndu-se drumul dintre Alba Iulia și Partoș, a fost descoperit un fragment dintr-un mozaic antic, chiar în marginea drumului și „la patru împușcături de Partoș” (deci undeva în apropierea acestui cartier), în punctul denumit „Cetatea Neagră” (*Feketevár*). Mozaicul se afla la cca. 30 cm adîncime și era puternic deteriorat, îndeosebi pe laturile dinspre nord și est; pe această din urmă latură îl tăia un șanț modern. Latura de sud, adică dinspre Partoș, se păstrase mai bine. Koprziva era de părere că pavimentul trebuia să fi fost cu mult mai întins. El a făcut în grabă o schiță a porțiunii păstrate, însoțită de explicații (vezi Anexa, fig. 1 a și b).

Din scrisoare și desen rezultă că porțiunea conservată se compartimenta în trei registre. În registrul superior (latura de vest) se putea vedea o bandă lată de 60 centimetri, care cuprindea trei figuri dispuse longitudinal; numai cea din mijloc, un taur redat cu multă măiestrie, rămăsese întreagă. La dreapta și la stînga lui încă se puteau vedea membrele unor figuri umane. În registrul median se observau două cadre dreptunghiulare (cca. 80/100 cm), aflate la o distanță de 60 centimetri unul de altul. În cadrul dinspre sud nu se mai putea distinge nimic, în celălalt Koprziva a văzut portretul unui om ce ținea în mâini un snop de spice. El atribuie ipotetic această reprezentare zeiței Ceres. La mai puțin de un metru spre răsărit, în registrul inferior, între cele două cadre apărea un fragment dintr-un alt cadru, cuprinzînd un cal și un călăreț. Capul calului era realizat cu deosebită artă și s-a bucurat de admirația entuziastă a descoperitorului. Trebuie să observăm că între ultimele două registre mai exista o friză decorativă, din care s-a păstrat pe latura de nord numai reprezentarea unui chip pletos, pe care Koprziva îl socotește „cap de valah”. În apropierea acestuia, el plasează resturi de paviment din tesere ceramice, dar tot controlorul din Praid susține că întregul mozaic era realizat din pietre frumos colorate, avînd fiecare cam 1 cm². Pe latura de sud se conservase și o porțiune din bordură, măiestrit alcătuită din împletirea unor șiraguri de tesere albe. În desen vedem doar două asemenea șiruri, dar acesta este în general foarte sumar; remarcăm că schița a avut în vedere numai reprezentările figurate și că nu ne spune nimic despre motivele decorative care vor fi existat cu siguranță printre acestea. Așa că și bordura putea să fi arătat altfel, cu un model mai complex, din care desenul ne oferă doar o imagine simplificată.

Koprziva a ținut să evidențieze calitatea foarte bună a mozaicului descoperit. Odată curățită și spălată, suprafața ornamentată s-a dovedit a fi perfect netedă, iar figurile viu colorate creau impresia de relief. Porțiunea conservată totaliza, după opinia lui, aproape 16 m².

Din nefericire, monumentul descoperit nu a putut fi salvat. Controlorul din Praid notează cu amărăciune că sugestia sa (construirea unei ca-

¹⁹ I. Berciu, în *Apulum*, IV (= *Studii și comunicări*, 4), 1961, p. 171, 183—184.

²⁰ *M.S.*, p. 3—6.

pele boltite din cărămidă deasupra mozaicului) nu a fost ascultată. Cămarașul din Partoș a dispus demontarea părții centrale a mozaicului, cuprinzând presupusul chip al Cererei, spre a fi trimisă la Viena; în cursul acestei operații, respectivul fragment a fost fracturat. Despre soarta ulterioară a mozaicului, Koprziva nu mai știe nimic. Dar tot acest iubitor de antichități mărturisește că a luat el însuși câteva tesere viu colorate din mozaic²¹; pe unele le-a dăruit ulterior altor amatori²². El ne mai spune că și unul din însoțitorii săi, directorul edilitar Mathias Fischer, a procedat la fel²³; cu siguranță că tot așa au făcut și alți martori oculari sau vizitatori de mai târziu. De altminteri, aceasta era o practică curentă în epocă²⁴. Nu trebuie să ne surprindă faptul că, în asemenea condiții, mozaicul descoperit a putut să dispară fără urmă. Franz Xavier Hene, contemporanul lui Koprziva, nu cunoaște acest vestigiu antic²⁵. Evident că nici J. F. Neigebauer²⁶ și — mai târziu — Béla Cserni²⁷ nu au știut nimic despre el.

Disponind doar de informațiile consemnate de Koprziva, nu se poate proceda la o reconstituire integrală a mozaicului. Pe baza lor putem doar presupune că ne aflăm în fața unei lucrări executate în prima jumătate a secolului al III-lea e.n.²⁸, perioadă de mare înflorire a orașului roman din Partoș²⁹. Apare evident și faptul că mozaicul descoperit la 1783 nu poate fi identificat cu nici unul dintre celelalte mozaicuri romane cunoscute la Apulum.

Există totuși asemănări frapante între monumentul descris mai sus și un alt mozaic apulens, cel descoperit și desenat în anul 1782 de către Franz Xavier Hene³⁰ (vezi fig. 2). Disponerea în registre și decorația sînt aceleași. Și la acesta din urmă putem distinge în registrul superior un taur, iar în cel inferior un cal și un călăreț; nu lipsește nici figura umană dispusă longitudinal, în friza ce desparte registrul inferior de cel median. În mijlocul porțiunii păstrate există și în acest caz un cadru rectangular cu o figură umană, purtînd însă nu un snop de spice, ci o vargă bifurcată. Pe margine apare tot o bordură din șiraguri împletite de tesere albe (patru la număr), dar colțul păstrat este altul. Mozaicul distrugîndu-se ulterior, sîn-

²¹ M.S., p. 7.

²² Jancsó Elemér, *op. cit.*, p. 258—259.

²³ M.S., p. 8. Pentru funcția lui Mathias Fischer, cf. *Calendarium novum ad annum MDCCCXIV... addito Schematismo dicasteriorum et officialium, status provincialis, militaris, cameralis et ecclesiastici in M. Principat. Transsylvaniae*, Claudiopoli, Typis Liceii Regii..., (1815), p. 10.

²⁴ E. v. Friedenfels, *Joseph Bedeus von Scharberg. Beiträge zur Zeitgeschichte Siebenbürgens im 19. Jahrhundert*, 2 Theil, Wien, 1877, p. 340; I. Berciu, *op. cit.*, p. 157₂, 158, 176; C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, *Ulpia Trajana (Sarmizegetusa romană)*, București, Ed. Meridiane, 1966, ed. II, p. 29.

²⁵ Franz Xavier Hene, *Beiträge zur dacischen Geschichte*, Hermannstadt, 1836, p. 175, 190—197.

²⁶ J. F. Neigebauer, *Dacien. Aus den Ueberresten des klassischen Alterthums, mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen*, Kronstadt, 1851, p. 165—166.

²⁷ B. Cserni, *Alsófehér vármegye történelme (în Alsófehér vármegye monográfiája, II/1)*, Nagyenyed, 1901, p. 281—286, 543 nr. 63.

²⁸ P. Gauckler, în *DA*, III, 2, 1904, p. 2111—2112; R. Cagnat, V. Chapot, *Manuel d'archéologie romaine*, Paris, 1920, vol. II, p. 44; F. v. Lorentz, în *RE*, XVI, 1, [1933], 339.

²⁹ Al. Popa, *op. cit.*, p. 58—60, cu bibliografia mai veche.

³⁰ I. Berciu, *op. cit.*, p. 174—176; planșa IX.

tem reduși și în acest caz la desenul — mult mai amănunțit — al descoperitorului. Însă F. X. Hene nu a consemnat dimensiunile acestui mozaic, nici locul exact de descoperire. Lipsește mai ales orientarea față de punctele cardinale³¹. Așa că nu putem afirma decât că cele două fragmente de mozaic par a fi contemporane și, foarte probabil, opera aceluiași meșter³². Este posibil chiar ca ambele să fi aparținut aceluiași paviment.

Acceptând însă această eventualitate, putem încerca să precizăm semnificațiile decorației figurate a acestui mozaic presupus unitar. Este greu de acceptat că figura pomenită de Koprziva o putea înfățișa pe zeița Ceres; chiar dacă cunoaștem asemenea reprezentări ale Cererei³³, imaginea unei divinități nu și-ar fi găsit locul pe un paviment, suprafață pe care se călca³⁴. Aspectul general al mozaicului ne îndeamnă să-i căutăm rosturi decorative. Femeia ținând în brațe spice putea semnifica și anotimpul verii³⁵. Spre această interpretare ne îndreaptă îndeosebi figura umană reținută în desenul lui Hene: varga bifurcată putea să fi fost de fapt o săpăligă cu coarne, iar anotimpul iernii este redat alegoric și printr-o femeie purtând pe umeri o asemenea unealtă³⁶. Asociate, cele două imagini ar putea aparține unei reprezentări personificate a anotimpurilor, motiv frecvent în arta mozaicarilor romani din sec. II—III e.n.³⁷ O atare decorație se potrivea bine îndeosebi la ornarea unei săli din casa vreunui proprietar rural înstărit³⁸, cum erau numeroși în Dacia romană³⁹. Desigur, câtă vreme informațiile noastre sînt reduse la cele de mai sus, toate acestea rămîn o simplă ipoteză.

Însă putem spera ca cercetări viitoare să aducă precizări suplimentare asupra mozaicului descoperit în 1783. Se cunoaște că însuși Koprziva a întocmit o lucrare științifică despre antichitățile romane din Transilvania și a susținut-o într-o ședință a Societății Transilvane pentru cultivarea limbii maghiare⁴⁰, lucrare rămasă în manuscris. Nu au ajuns pînă la noi nici desenele mozaicului executate în momentul descoperirii de către directorul edilitar Mathias Fischer, desene pe care Koprziva le aprecia ca foarte exacte⁴¹. La acestea se adaugă fragmentul de mozaic demontat pentru a fi trimis la Viena și a cărui urmă controlului din Praid o pierduse⁴². Regăsirea cîndva a unor asemenea informații nu este o imposibilitate.

³¹ Idem, *op. cit.*, p. 174.

³² Un amănunt care întărește această supoziție este faptul că atît Koprziva (*M.S.*, p. 4), cît și Hene (*I. Berciu, op. cit.*, p. 174—175) remarcă, fiecare la mozaicul cercetat de el, calitatea excepțională a capului de cal reprezentat în registrul inferior.

³³ Roscher, *LexMyth*, III, 2078; A. de Franciscis, în *Encicl. arte*, II, p. 511; P. E. Arias, în *Encicl. arte*, III, p. 64.

³⁴ R. Cagnat, V. Chapot, *op. cit.*, p. 49.

³⁵ Idem, *op. cit.*, p. 68.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ P. Gauckler, *op. cit.*, p. 2119; F. v. Lorentz, *op. cit.*, 340. Observăm că imaginile anotimpurilor erau uneori însoțite de chipuri bărboase ce reprezentau vînturile (R. Cagnat, V. Chapot, *loc. cit.*). S-ar putea ca și „capul de valah” menționat de Koprziva (*M.S.*, p. 4) să aibă aceeași semnificație.

³⁸ P. Gauckler, *op. cit.*, p. 2112—2113; R. Cagnat, V. Chapot, *op. cit.*, p. 44.

³⁹ I. Berciu, *op. cit.*, p. 183—184; M. Macrea, *op. cit.*, p. 293—295.

⁴⁰ Jancsó Elemér, *op. cit.*, p. 259, 273, 345.

⁴¹ *M.S.* p. 8.

⁴² *M.S.*, p. 6.

Scrisoarea lui Nesszefeldi Koprziva a păstrat pentru posteritate imaginea schematică a unui frumos monument antic, astăzi iremediabil distrus. Ea surprinde însă și un aspect din preocupările secolului luminilor în Transilvania pentru studierea antichității, conturarea unei sensibilități moderne din care s-a constituit ulterior arheologia științifică⁴³.

RADU ARDEVAN — LIVIA SOMEȘFĂLEAN

ANEXĂ

1797 decembrie 19, Praid

Scrisoarea lui Nesszefeldi Koprziva Ferencz către Aranka György, cuprinzând relatări despre vestigiile arheologice cercetate de el pentru „Societatea Transilvană pentru cultivarea limbii maghiare.”

1

Régiségek: *Kecskekő*
Fejérvár
Vizakna
Korond — Sofalva

Méltóságos Ur,
Nagy Erdemü Hazafi!

Hogy méltóságodnak közben járása által az Erdemes Magyar Társaság oly különös leereszkedéssel méltóztatik én hozzám viseltetni, és tsekély jelentéseimet annyira fel venni, az különös tiszteletére gerjeszt engemet mind Méltóságodnak, mind pedig oly ditsőséges tüzra törekedő Tudos Társaságnak. Ugyan azért vajha bírnék elegendő tehetséggel volna képpen meg felelni bennem vetett bizodalnoknak, azt egész örömmel kész volnék oly nemes tzeltnak fel áldozni. Most pedig, hogy mind ígéretemnek, mind pedig a Méltóságod kívánságának ha tsak némely reszben még felelhessenek, ezennel írásban tesztem mind azon kevés tapasztalásomat, melyet a Károlyvára körül találtatott régiségekben tettem; noha sajnálva kéntelenitetem előre meg vallani, hogy ezis oly féleges lészen, melyből semmi bizonyost nem lehet ki nyomozni.

A mi illeti annakokaért elsőbben is *Ketskekövet*; erről tsak annyit tehetek még ahoz, 'a mi 'a Magyar Nyelv mivelő Társosságnak első darabjában közönségesse tetettetett, hogy bennem a régiségeknek vizsgálására mindenkor különös hajlandóság lévén, mihelyt 'a Ketske könek nevezetét és hol létét meg érthessem, azonnal 1783 ban Május Hónapijában némely barátaimmal el menék Krajova nevezetü Faluba, es onnan az ezen Falutól észak felé mint egy 1 1/2 Orányira fekvő Ketske kö alá. Ez egy igen magos és meredek kö szikla. Igen ezen fáradságba is került ezen magasságra valo fel verekedésük; minthogy 'a mely régi útnak ezen fel még valamely nyomdokát találhattuk, az is az időnek viszontagságai által anyira el vala vesztegetve, hogy, kivált 'a teteje felé, kéntelenitettünk 'a lábbelínket is le hánni, hogy azon sikamló és meredek kö sziklán bátorsságosabban fel verekedhessünk —. Ezen kö sziklának oldala egészszen az ugy nevezet Házi gyökérrel vagon 'a tetejéig bé növe, fenn pedig közönséges apro fü terem rajta. Fel érkezvén 'a tetejére, találánk ott egy igen kies és 'a Keresztméroben (in diametro) mint nyoltz Német ölnyi kerek — s zöld pasintal bé vont térséget. Ennek egyik oldala magából az meredeken, természetesen fel emelkedő kö sziklából állott, 'a mely mindazonáltal kö fal formára láttatott ki vágatva lenni, 'a más oldala pedig valóságos mesterséggel fel rakott kerek köfala vala egy fél holdformára; de ugyancsak semmi leg kissebb épületnek romladékságait nem lehetett találni. Ha nem amaz napkelet felől lévő természetes köfalnak derekában találunk két egymás felé keresztül szolgáló egymástól mint egy ölnyre lévő oly nagyságu lövő lyukokra, melyeken egy ott fontos agyu golyobis ki férhetett. Voltak pedig ezek, 'a mint el ítelhettük, 'a kö sziklának töviben lévő

2

⁴³ Cîteva exemple vezi la: S. Jakó, în *ActaMN*, III, 1966, p. 112—114, 116—118 și X, 1973, p. 635, 637; I. I. Russu, în *ActaMN*, XII, 1975, p. 191—193; Idem, *IDR*, I, p. 45—48; I. Wolf, în *ActaMN*, XIV, 1977, p. 425—429.

igen kies forrásnak az ellenségtől való védelmezésére. Nem is tapasztalhattuk, hogy a mostani pasintos földel egy iránt lévő köfalak valaha magasabban lettek volna fel emelkedve: hanem inkább találánk 'a délfelől lévő meredek kö sziklának oldalán egy romladozott oldalas utatskára; melyen nagy bajjal le ereszkedvén, szintén 'a kö szálnak merős oldalában egy régi ajtoforma lyukhoz jutottunk. Melyen midőn az irtozáz, és járatlanság miatt bé nem mehetnénk, hajigáltunk beléje némely köveket, és azoknak igen hangos zugásokból talám nem ok nélkül ítéltettük, hogy azon egész kö sziklának bőlől üresnek kellett lennie. és az szolgált légyen az magokat oda rejtett embereknek lako helyül, minthogy ha ez valaha valamely vár volt, lehetetlen, hogy ha felyül 'a tetején laktak volna, hogy ott semmi maradéka valamely lako épületnek ne találtassék. Beszellek 'a Krajovai lakosok, hogy ez előtt nem régen talátnak légyen némelyek közüllök ezen kö sziklának töviben egy más régi ón edényeket, holmi egyéb házi portekakkal együtt, de ha azon kösziklának lévő nagy ürességbe, vagy pintzébe bé lehetne menni, ott talán még több esmértető jelekre is lehetne találni.

Az második tapasztalásom volt ugyan csak 1783 ban, midőn az akkori Maros Partusi Kamara Ispány Ur Tátz Ur 'a Károlyvarrol Portus felé menő utat, és annak sántzait akarván meg igazítani, ezen munkának folytában találánk a dolgosok 'a régi Fekete várnak 'a helyén, ország az ut mellett a hegy felől lévő sántzban, Portustól mintegy négy puska lövésnyire valamely köből ki rakatott régiségekre. Mellyet mü meg értvén, minden haladék nélkül oda menénk; a földet, mely egy lábnyi magasságra sem vala rajta, egész vigyázattal két felé hárintattuk, és a szerint talátnak azon igen különös mesterseggel össze rakatott pádimentomnak egy részére, melyről 'a Nemes Társosság Munkájának első darabjának 149 dik lapján vagyon emlékezet —. Igaz, hogy tsak mintegy két ölnyi nagyságu vala, 'a mit mi abból épen találhattunk, de ez északi és nap kelett felől fekvő romladozott részeiből, melyek közzül ez utulobbikon 'a sántz már régtől fogva keresztül volt vive, könnyen lehetett itélni, hogy azon munkának joval nagyobb ki terjedésünek kellett lenni. Leg alább azon gyönyörűsége kö koszoru, mely ezen négyszeg munkát körül venni láttatott, tsak éppen 'a déli, vagy is Portus felől valo oldalán vala még tettzető, tehát 'a más három oldaloknak még kilyebb kellett nyulniok. Nem lehet pedig ezen, talám 'a régickeknek is remek munkájokról helyes képzeletet zerezni külömben, hanemha valamely rajzolatnak segedelme által. Melyre nézve míg egy tökéletesebb Rajzolatnak meg nyeresére mutatnék Méltóságoknak utat, addig is bátorodom egy tsekély, és merték nélkül készített Rajzolat ide zárni —. Ebben az (A) Betű alatt lévő köz mint egy két lábnyi szélességü, és 'a mennyire mi talátnak, mintegy két ölnyi hosszúságü, tsak hogy, 'a mint felyebb is jelentém, eszak felől el vala romolva, és így nem tudhattuk, arra felé még mennyire nyult légyen. Ezen Köz három egyenlő szakaszokra láttatott el osztatva lenni, melyek közzül 'a két szélsőben is tettzet ugyan némely romladékja az ez előtt benne volt munkáknak, képeknek, és egy felől némely lábok is valamely fél testel együtt láttattnak, de 'a felső részek annyira el voltanak romolva, hogy lehetetlen volt meg esmerni, mit ábrázoltanak légyen. 'A középső osztájban pedig vala mint egy szinte két lábnyi magasságu, és annyí hosszúságu ökör bika apro kövekkel mesterseges elevenségre ki rakva, és egész épségben megmaradva —. A bikán alól lévő nagy Táblán (b) vala egymással egyenlő távulságra két rámás kép —, mind 'a kettő egyenlő nagyságu. Szélességek mint egy 2 1/2 láb, hosszúságok mintegy 3 lábnyi. A Koszoru felül — (c) felől lévő szélső rámaban lévő képnek feje ki vala romolva, de 'a másiban egy Romai Fő, romai sapkával 'a melyeig le, igen szépen láttatott; tarván egyik kezében némely meg ért fejes buza szálokat, 'a mi ítéletünk szerint. Ugyan azért arra 'a Vélekedésreis mentünk, hogy talán Céres Isten Aszszonynak rajzolatya lett legyen —. Ezen két Képektől alább szintén közöpsben, és felsőbb bikának által ellenében szemléltetett egy tüzes paripának fel kantározott feje 'a rajta ülő vitéznek egy részével együtt. A kantár szijja mind apro veres négy szegü követskékkal vala ki rakva. Ez a paripa is oly elevenséggel, és tüzességgel állott, hogy nem gyöztük eléggé tsudálni. Ettől Észak — vagy Károlyvár felé vala hanyattán fektetve egy Olának jól talált feje, hosszu szabadon 'a válláig fügő haj fürtökkel; melyhez talán a testinek több része is oda volt régentén készítve, de itt 'a munka el lévén romolva, mi többet belölle nem láthattunk —.

Ezen táblát egy fejr követskékből igen mesterseges fonással rakatott koszoru foglaltá bé, noha mi tsak 'a dél felől (C) valo részét láthattuk mint egy két ölnyi hosszúságra 5 6 épségben —, azon kívül pedig egy darab helyen még el nem volt romolva, mind apro négy szegü veres téglátskákkal mesterseges külömbséggel valo 'a pádimentom ki rakattatva, de 'a már három részeken semmi bizonyost nem szemléltettünk —. Nevezetes volt ezen munkában az, hogy ez az egész tábla minden osztályaival, rámaival, és képjeivel együtt mind tsupa külömb külömb színü — egyenlő-mintegy fél hüvelyknyi nagyságu négy szegü kö-

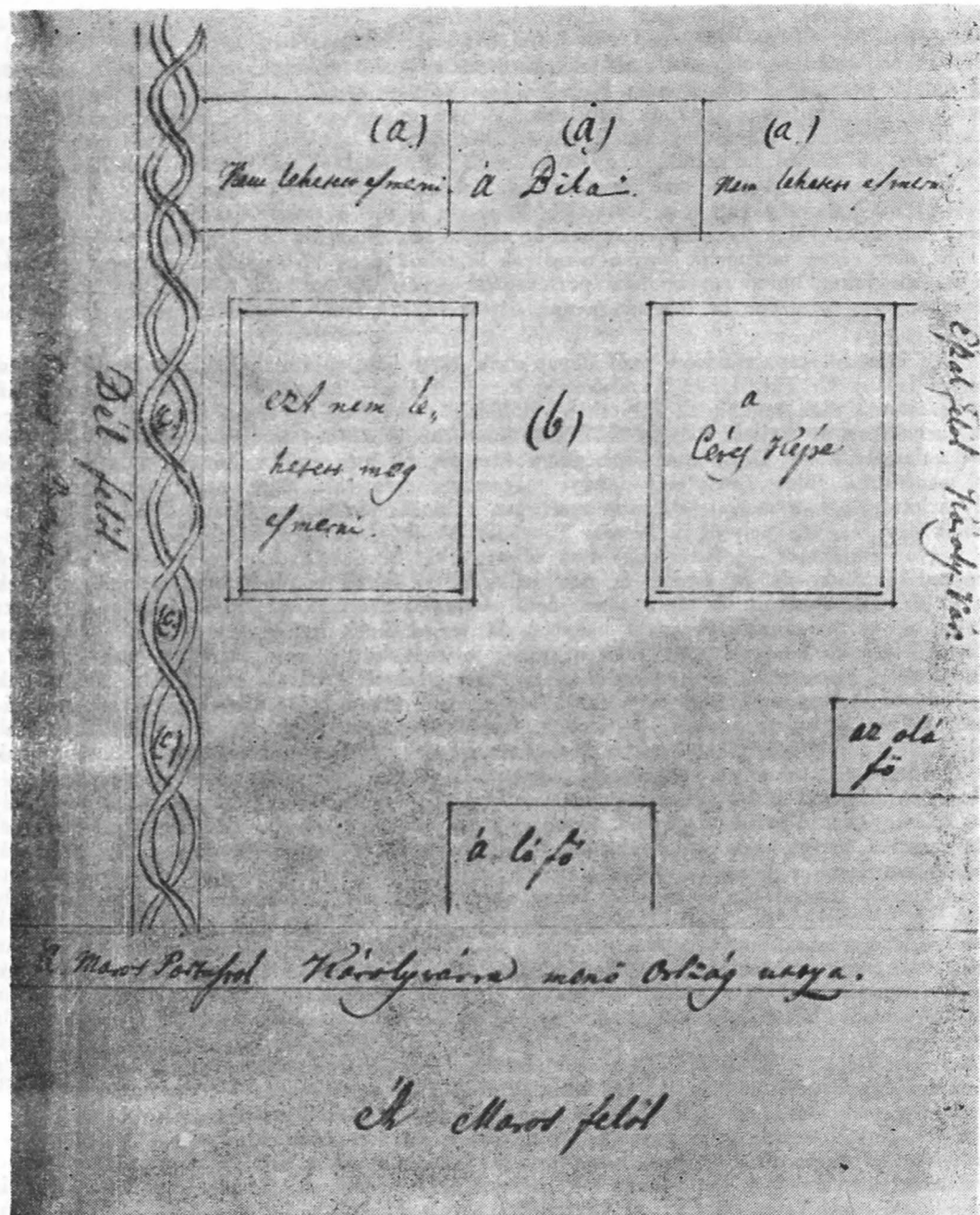


Fig. 1 a (= M.S., p. 5)

vekből vala ki rakva. Oly mesterségesen mind azon által, hogy tsupán 'a különböző színű köveknek oszve rakása által mindenik tárgynak, képek Természetes színe anyira meg volt adva, hogy midön mi az egész táblát meg takarítottuk, meg mosattuk, mintha mindeniket elevenen szemléltük volna 'a képpen ötlődtek szeméinkbe. Sőt 'a rációk, s azokban lévő képek mintegy kilyebb is láttattanak 'a táblán állani, holott mint az üveg, az egész munka oly egyenes, sima volt.

Ugyan ezen gyönyörű régiségnek kedvellésétől ösztönöztetvén, hogy azzal másoknak is, fő képpen idegen utazóknak kedveskedhessünk, szándékoztunk ugyan téglából körülette

és felibe egy kápolnátskát építtetni, és hogy annyival épebben meg tarthassuk, zár alatt tartani. De az akkori, fenn nevezett Kamara Ispány Ur ezen találmányról felsőbb helyen is jelentést tévén, onnon azt ki vétette, és Bétsbe szándekoizván fel küldeni, a Céres képét, ládába is tétette ugyan, de minthogy nem bántanak véle egész figyelmetességgel, ezen jeles kép éppen középben réttöbe tört —; az én onnan lett el jövelem után pedig azon romladékot hova tették légyen, arról semmi bizonyost nem irhatok.

Találtunk továbbá ungyan azon esztendőben még egy más jeles régiségre, de nem Portusi vidékben, hanem azon 'a helyen, a hol talán az ugy nevezetett Fejérvár feküdt, ugy mint, 'a mostani Károlyvári Vártól mintegy 150 lépésnyire fenn 'a dombon, 'a Vártól dél felé. Ez pedig volt egy 'a másikkhoz hasonló Mosaicum, az az kövekből mesterségesen ki rakatott munka —. Mi lett Légyen? bizonyosan nem tudhatyuk; hoszaságát is ezen pádi-mentomnak, minthogy kereken crössen el volt romladozva, meg nem határozhattuk. Ugyan-
tsak volt még (talám 'a közepében) egy egész négyszegü — valami egy ölnyi hoszsu és széles mélység, mintegy 8 hüvelyknyivel mélyebb 'a kerülete lévő padimentomnál, melynek egyenesen le menő oldalai, és feneke kókes márványal vala ki rakva; 'a fenekinek lévő márvány között pedig két zöld kerek márvány táblák, 'a keresztmérében mintegy lánnyi —; és ezek között megint egy nagyobbatska veres márvány tábla. Leg alább mi annak lenni itéltük. Ezen kívül pedig találtuk 'a padimentomnak egyik lapját ilyen színü tarka és ilyen nagyságu márvány táblákkal ki rakva, 'a melyekből nékem tsak ezen egy lévén kezemnél, ezzel is 'a Nemes Társaságnak kedveskedni kívánok. Ezen márványos ki rakáson kívül következett egy más, apro — tarka — arany — ezüst — és minden féle szint jázdo gyönyörü fényes követskékből valo ki rakás; de ez is tsak egy darabotskára látatván, semmi figurát nem vehettünk be belöle. Hanem más felöl itt is találtunk apro veres réglából állo ki — rakást.

Ezeket ugyan én is képzeletem szerint meg irtam; hanem ha többetis kívánna 'a Nemes Társasság rolluk tudni, minthogy én ezen most meg irt két régiségeket 'a mostani ország építő mester Fischer Urral együtt vizsgálattam, méltoztassék ezek iránt ötet is meg-
tudakozni, és reméllem, hogy mind helyesebb rajzolatyait, mind pedig némely onnan ki szedett köveit örömet fogja 'a Nemes Társassággal közölni.

A mi továbbá 'a Portus mellett ki bontatott régi pintzét, és 'a benne taláztatott pálinkát illeti, beszélik ugyan, hogy azon pintzének egy vak ablakjában két nagy üveget teli pálinkával taláztatnak légyen. Melynek meg kostolására midön egyik se adta volna magát, igen fáin pálinkának találák. Erröl mind azon által noha mostani le járásom alkalmatosságával 'a régibb Tisztektől is tudakozódtam, semmi valóságos bizonyast nem érthetem; minthogy már mind azon Tisztek meg haláloztanak, 'a kiknek idejekben esett amaz pintzének találása.

A Vizaknai Só-Aknák építések körül valo tapasztalásomról pedig annyit jelenthetek: Hogy a Só Sziklán, vagy is a Sóó hátán, 'a mely hol 4—5 —, hol 8—10 — s több ölnyre is be vagyon a föld alatt; külömbb külömbb nemei szoktatnak 'a földnek fekünni —; melyek föld, 'a mely szokott meg tartani egy vagy két singnyire. Ezen alol vagyon többnyire az agyagos föld, vagy némely helységekben fövényes föld; és midön szinte 'a sóra érnék, fekszik rajta mintegy két arasznyi vastagsággal valami fekete lágy szívájkos — büdös köves — sós föld, mely is zokott mindenkor 'a sónak fedele lenni. Noha némely helyeken, mint itt Parajdon is inkább kékesebb, mint feketés, talám 'a helynek szárazok volta miatt. Azon kék színü vízből is, melyről méltoztatott volt Méltóságod emlékezni, küldök salakjával együtt egy buteliában. Ez 'a Korond és Sofalva¹ közt lévő Sós kuttol valami 200 lépésnyire felyebb, egy büdös köves hegynek 'a tetején buzog ki. Es 'a mint alább folydagat, 'a szerint mind inkább meg kékül, és keményül, mig valami 5 ölnyre egészszen köhez hasonló keménységü lészen.

Végezetre, minthogy 'a régiségekre oly különös gondja vagyon 'a méltóságos Urnak, arra nézve bátorkodom még egy irás béli régiséggel, u. m. Bethlen Gábor Fejedelemnek Testamentomával kedveskedni. Mely ha még 'a Méltóságok szerzeményében nintsen meg, reméllem nem lészen meg vetni valo. Ugyan azért ha 'a Méltóságos Ur le fogja irattatni, én eztet alázatosan vissza várom.

¹ Nu se precizează dacă este vorba despre Ocna de Sus sau Ocna de Jos, ambele existente la acea dată și cunoscute sub același nume: Sôfalva, Șomfalău (Coriolan Suciu, *op. cit.*, vol. II, p. 7).

Melyeknek alázatos jelentése után midőn magamot 'a Méltóságos Úrnak érdemem felett tapasztalt Kegyes Grátsziájába továbbra is állandoul ajánlanám, egész tisztelettel maradok Az Méltóságos Úrnak

Parajdon 19 dik Xbris 1797

alázatos szolgája
Neszszelfeldi Koprziva Ferencz,
Controlor

[In colțul din stînga sus, cu scrisul lui Aranka György:]
Válaszoltam 25 Marty <1>798 dd.² 21 Jun.

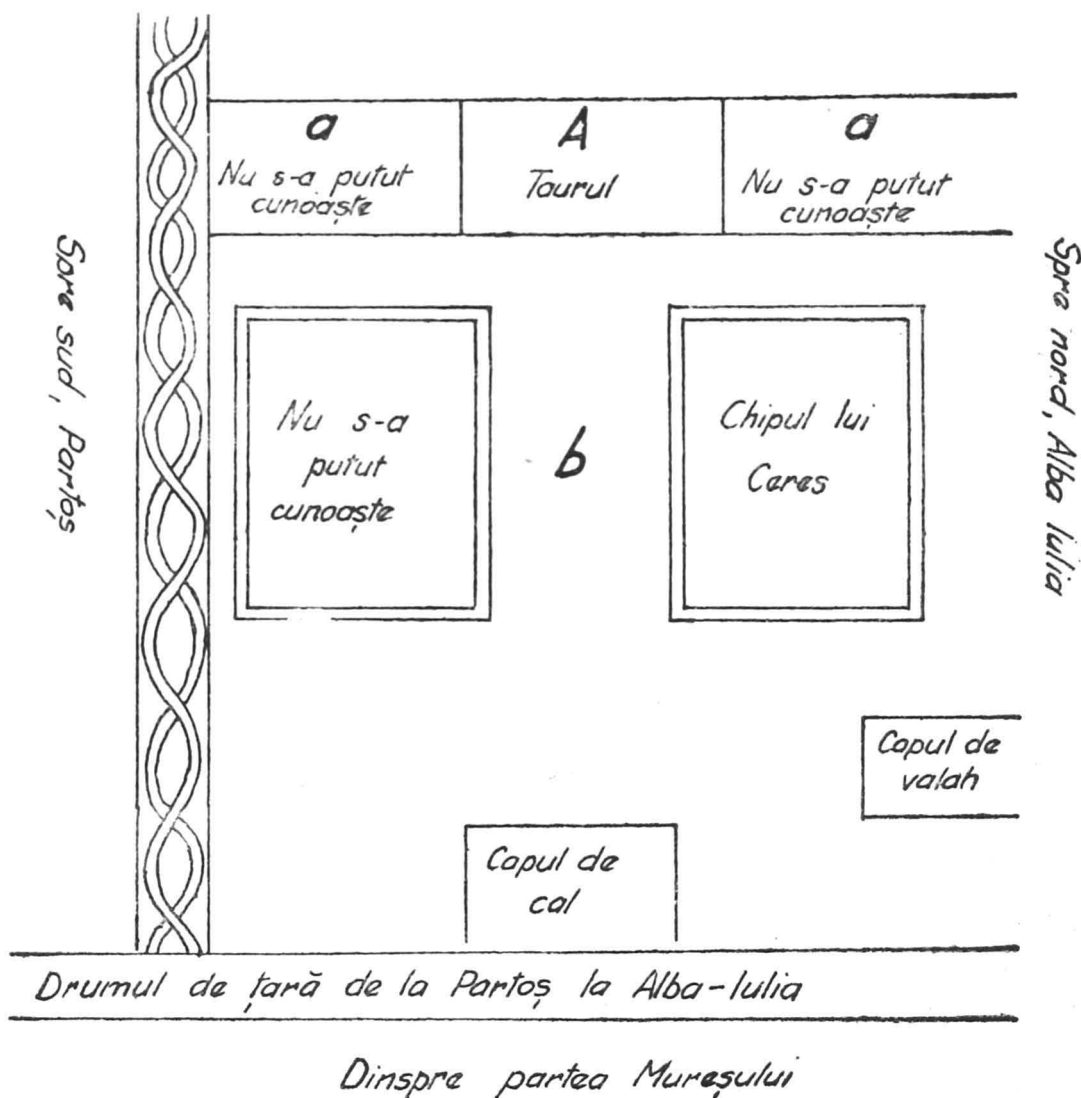


Fig. 1 b

² Probabil, *de dato* (cu sensul de „primită în data de 21 ianuarie“).

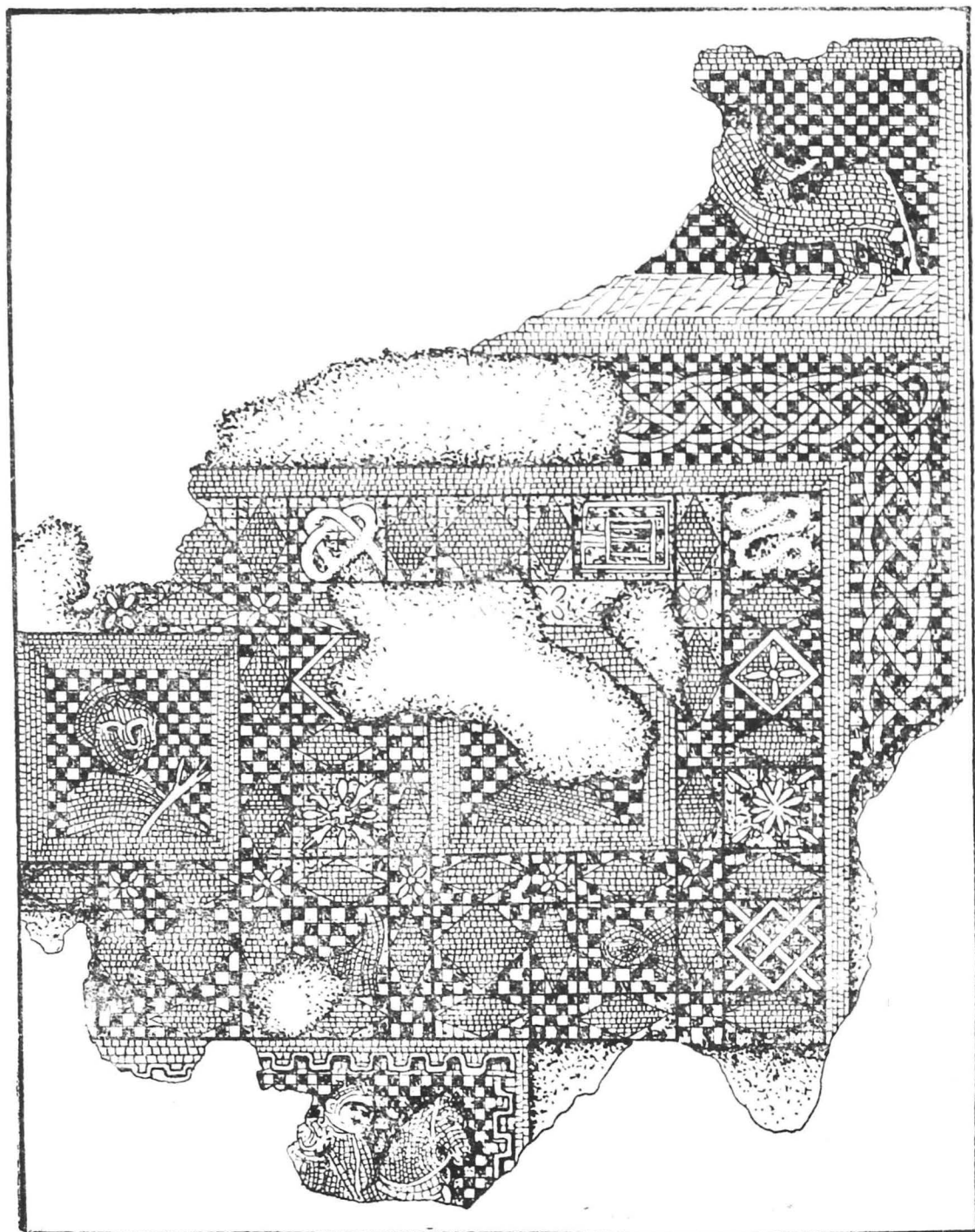


Fig. 2 — Mozaicul descoperit în 1782 (după I. Berciu, *op. cit.*, planșa IX).

ON A MOSAIC OF APULUM

(Abstract)

A letter from 1797 comprises some informations concerning various curiosities and some archeological vestiges searched in 1783. It is being said shortly about the ruins of the medieval city state from Piatra Craivii and about a Roman pavement with a polichrome mosaic and *impluvium* on the place of the old *Municipium Septimium Apulense*. In Alba Iulia, too, but in the district Partoş of today (in olden times *Colonia Aurelia Apulensis*), a beautiful mosaic with figurative patterns was seen, minutely described and sketched by the discoverer. Later, this mosaic was destroyed.

Noticing the resemblances between this vestige and the mosaic of Apulum discovered and drawn in 1782, we can suppose that they belonged to the same pavement. It seems that his decoration represented allegorically the seasons. The work dates from the first part of the third century A.C.

The letter attests the scholars' preoccupations, too, of Transylvania, during the Enlightenment, in order to study the classical antiquity.

Explanation of the figures:

Fig. 1 (a and b): The sketch of the mosaic discovered in 1783.

Fig. 2: The mosaic discovered in 1782.